

Євген Савенко

Казань (Росія)

ГРУШЕВСЬКИЙ У КАЗАНІ (1915–1916)

Метою нашої доповіді є вивчення діяльності Михайла Грушевського в умовах перебування на російських теренах, переважно у поволзькому регіоні, напередодні революційних змін, що відбулися 1917 року.

Початок Першої світової війни застав його з сім'єю в Карпатах. Перебуваючи підданним Російської імперії, котра вступила у війну з Австро-Угорщиною, він не наважився повернутися до австрійського на той момент Львова, очевидно, справедливо побоюючись арешту. Манівцями, через нейтральну Румунію, восени 1914 року Грушевський зумів дістатися до Києва. У лютому 1915 року, у розпал військових дій, професора, як «пропагандиста українського сепаратизму», а також діяча української Народно-демократичної партії було заслано до Сибіру. Однак туди він не потрапив. Завдяки протекції колег-науковців місцем заслання було все ж обрано губерньський Симбірськ.

Поступово після прибуття в Симбірськ, М. Грушевський почав прикладати зусиль щодо переміщення його з доволі провінційного тоді міста до університетської Казані. Своє прохання він аргументував тим, що йому необхідно мати засоби для життя, а заробляти на це він здатний лише на науковій ниві.

Дозвіл переїхати в Казань М. Грушевський отримав 5 квітня 1915 року, але безпосередньо до місця призначення не поїхав. Згодом казанська поліція розпочала його інтенсивні пошуки. Збереглося численне листування між поліцією Казані і Симбірська саме з цього приводу. 1 липня 1915 року казанський поліцмейстер, наприклад, повідомляв губернаторові Казані, що Грушевський «не прибув, так як забажав до кінця літнього сезону перебути в Сим-

бірську». Справді, літо 1915 року родина Грушевських провела на Волзі в селі Колки під містом Симбірськом.

У Казані Михайло Сергійович Грушевський перебував під офіційним наглядом місцевої поліції протягом 1915–1916 років. Про це є спеціальна справа. «Справа» М. Грушевського в Національному архіві Республіки Татарстан була віднайдена мною на початку 2004 р. Документи зберігаються у фонді 1, списку (опис) 6, справі № 978.

Зберігся рапорт казанського поліцмейстера начальнику казанського губернського жандармського управління про момент прибуття Грушевського і його родини в Казань. У мебльованих номерах «Франція» Грушевські прожили до середини листопада 1915 року, а потім переїхали на вулицю Большую, будинок Леонтьєва (дім не зберігся). При переїзді симбірська поліція надала Грушевському позитивну характеристику, тому в Казані постало питання про те, щоб перевести опального професора під помірний нагляд. Це дало б йому більше можливостей для вільнішого пересування у регіоні і налагодження праці.

Але пристав 4-го сектору, який здійснював безпосередній нагляд за вченим, подав звіт про *підозрілу* діяльність М. Грушевського. Зокрема пристав вказав на постійні контакти та інтенсивне листування цього останнього з багатьма відомими українськими діячами. У результаті поліцейський нагляд залишилися все ж жорстким. Але характер Грушевського не дозволив йому протягом тривалого часу перебувати у бездіяльності.

Змінити місце заслання з Казані на Москву М. Грушевському вдалося завдяки підтримці Д.Д. Грімм (відомий російський юрист, ректор Санкт-Петербурзького університету у 1910–1911 рр., член Державної Ради). Професор Д.Д. Грімм написав блискуче складеного листа з проханням командуючому військами Московського воєнного округу Й.І. Мрзавецькому. Відмовити такому прохання тому виявилось важко.

Останнім «московським» документом, що торкається «справи» М. Грушевського, є рапорт до канцелярії московського генерал-губернатора з паспортного відділення канцелярії московсько-

го градоначальника. У ньому йдеться, що «колишній професор Львівського університету, дворянин Київської губернії Михайло Сергійович Грушевський прибув до Москви 10-го вересня». З цього моменту казанська сторінка життя М. Грушевського була закрита, а пізніше, на тлі бурхливих історичних подій, також і суттєво призабута.

Список основных джерел та літератури:

1. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості / Л. Винар // Український історик. – 1974. – № 3.
2. Иваницкая С.Г. М.С. Грушевский в годы Первой мировой войны : аспекты общественно-политической и публицистической деятельности / С. Иваницкая // Клио. – 2009. – № 2 (45).
3. Иваницкая С. Г. Публицистика М.С. Грушевского периода ссылки (февраль 1915 – март 1917 гг.) как исторический источник / С. Иваницкая // Источник и его роль в историческом познании : Сб. статей по материалам межд. научной конференции 17-18 мая 2012 г. / Нижегородское отд. ИРИ РАН; Нижегородский гос. пед. ун-т им. Козьмы Минина. – Нижний Новгород, 2012.
4. Іваницька С. [Рец.]: Листування Михайла Грушевського. – Т. 6. – К. ; Нью-Йорк ; Париж ; Львів ; Торонто, 2012. – Український археографічний щорічник : Збірник наукових праць. (Нова серія). – Вип. 18. – К. : Ін-т укр. Археографії, 2013.
5. Кучеренко М.О. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / Кучеренко М. О., Панькова С. М., Шевчук Г. В. / [Наук. ред. Л. Винар]; відп. за випуск Т. Хоменко. – К. : Вид-во «Кий», 2006.
6. Мельниченко И. Исторический портрет в сине-желтом интерьере / И. Мельниченко. – К. : «Юстініан», 2004.
7. Плохій С. Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохій. – К., 2011.
8. Чмырь С. Г. Грушевский М. С. / С. Чмырь // Политические партии России, конец XIX – первая треть XX века : энциклопедия. – М., 1996.